

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗОЛОТАРСЬКОГО РЕМЕСЛА НІЖИНЩИНИ XVII–XIX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗВІДОК Є.Ю. СПАСЬКОЇ)

У статті досліджено історію золотарського ремесла Ніжинщини XVII–XIX ст., указано імена майстрів, представлено їхній родовід, визначено техніку роботи та інструментарій золотарів, розкрито внесок Є.Ю. Спаської в дослідження історії золотарського ремесла Ніжинщини.

Ключові слова: золотарство, Ніжинщина, дукачі, пугачі, се-режки, лиття, чеканка, гравіровка, штампування.

Євгенія Юрїївна Спаська належить до числа дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення культури і народної творчості різних народів. Разом із тим, в центрі її дослідних інтересів повсякчас знаходилася «мала батьківщина» – Ніжинщина. У науковому доробку вченої є чимало статей, нотаток і описів, присвячених різним галузям і напрямам культури та народної творчості рідного краю. Однією з найбільш цікавих та змістовно насичених є науково-дослідна робота, присвячена історії ніжинського золотарства. Дослідження «До історії ніженського золотарства (XIX ст.)» Є.Ю. Спаська виконала за завданням свого вчителя, професора Д.М. Щербаківського і презентувала на семінарі з народного мистецтва в грудні 1926 року. Проте, у зв'язку з засланням до Казахстану (1934) надрукувати роботу так і не вдалося. Лише у 2014 році дослідження Є.Ю. Спаської, присвячене ніжинському золотарству, було надруковано на сторінках часопису «Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії» з авторською передмовою С. Стефанович [1]. На сьогодні рукопис дослідження зберігається в особовому фонді вченої в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (ф. 48) і становить справжню мистецтвознавчу цінність. Зафіксовані Є.Ю. Спаською свідчення є унікальним джерелом з історії розвитку ремесел і цехового устрою Лівобережної України.

У даній публікації здійснена спроба узагальнити та проаналізувати напрацювання Є.Ю. Спаської, присвячені ніжинському золотарству.

Ніжин як значний центр торгівлі і ремесел відомий ще з XVII ст. Про це свідчать записи А. Шафонського, котрий у кінці XVII ст. – на початку XVIII ст. нарахував в Ніжині «657 різних ремісників, об'єднаних у 8-и цехах, се-б то значно більше ніж по всіх інших Чернігівських містах» [2, с. 277]. Про високий рівень розвитку золотарського ремесла в Ніжині свідчить і той факт, що в XVIII ст. «на всю Чернігівщину 12 золотарів, аж 8... у Ніжені». Однак, за даними А. Шафонського, окремого «спеціального “серебреннического” цеху в Ніжині не було». «Доводиться припускати, що ці 8 “серебренників і золотих дел мастеров”, яко металісти, в

його часи мабуть належали до цеху “совкупного” – “кузнецкого, слесарского, котельников”», – розмірковувала Є.Ю. Спаська [2, с. 277]. Лише наприкінці XVIII ст. золотарі «відділились» і заснували свою окрему цехову організацію, про що свідчили «точно датовані експонати Чернігівського Музею № 705 (знамя) і № 1259 (печать)... року 1786-го окрема управа серебренническая» [2, с. 277]. Оскільки більш ранньої дати в джерелах не значилося, Є.Ю. Спаська припускала, що «окрема управа серебренническая» існувала в Ніжені, можливо, що саме починаючи з цього 1786 року». Про значний розвиток золотарства в Ніжині в означений період свідчив і той факт, що «велику кількість виробів роботи ніженських золотарів (серед яких чимало підписних та датованих XVIII ст.), що були по численних ніженських церквах, а таки-ж у відділі найцінніших речей Київського Музею Культів, міські документальні данні та спогади останніх старих золотарів – золотарів з дідов-прадідов» у ході дослідження Є.Ю. Спаська спостерігала на власні очі.

Свої дослідні пошуки Є.Ю. Спаська традиційно почала з опитування респондентів – останніх ніжинських майстрів-золотарів: «З найстаршого покоління це – золотарка Катерина Іванівна Плациндарь – родом гречанка, 74 років. Оповідала про роботу свого батька Івана Евстафієвича та брата Василя Івановича Плациндарів – золотарів, яким вона допомагала з дитинства. Друга – її ровесниця – золотарка Прасковія Олександрівна Бабкина-Москвичова, що походила й належала до великого та складного гнізда ніженських золотарів та майстрів-художників різних галузів, які всі були між собою родичами та приятелями, «жили на Горбах, біля Покрови». Обидві вони у 1926 році вже не працювали, але все добре пам'ятали і охоче оповідали. З молодшого покоління – це були останні ніженські золотарі, люде теж вже літні – Василь Семенович Москвичов, який золотарську роботу вже майже зовсім залишив і переважно лудив самовари та латав каструлі. Другий – Микола Павлович Бабкін» [2, с. 278]. Виявилось, що золотарство в Ніжині – родинне ремесло (Плациндарі, Бабкини, Москвичови), давні традиції котрого ревно зберігались і передавались із покоління в покоління.

Досліджуючи родовід Плациндарів, Є.Ю. Спаська встановила, що Іван Евстафієвич Плациндарь – один із найстаріших ніжинських золотарів, походив з греків, був одружений з Мотроною Павлівною Савуленко, вихованкою поміщиків Раковичів, «теж золотаркою». У родині Івана і Мотрони Плациндарів народилося 16 дітей, «з яких цілком прийняв у спадчину майстерство батьків лише Василь Іванович Плациндарь, що був “банковскимь оцфнщикомь”». Катерина Іванівна Плациндарь «з малку допомогала в золотарській роботі брату, який був значно старший за неї». Респондентка згадувала: «Брат був прекрасний майстер-художник і багато його робіт можна було бачити у Ніженському Дівочому

Монастирі і зокрема у Гречеській церкві. Робив він і на заказ, тако-ж і “дукачі”, і “пугвиці”, і “сережки гронкові”, і вотивні пластинки з виображенням хворої частини тіла – руки, ноги, ока, або і цілої людини – чоловіка, жінки – се-б-то роботу і чеканну, і штамповану, ювелірну. Виливав також за власними проектами у спеціальних формах різні дрібні прикраси – якись попеліниці, статуетки – журавлинів, ведмедиків і т. ін.» [2, с. 279]. Про особливий хист і майстерність Василя Івановича Плациндаря свідчило те, що «всі інформатори вважали його найвправнішим і говорили, що не було такої справи, якої він не виконав-би як найдосконаліше» [2, с. 280]. Жила родина Плациднарів, як зазначала Є.Ю. Спаська, на Київській вулиці, «де я у їх і була; там же містилася і їхня майстерня».

«Золотарь Олександр Поликарпович Балабин, батько моєї другої старенької інформаторки Прасковії Олександровни народився теж десь на початку XIX ст., а вмер літнім, коли дочка вже була одружена з золотарем Павлом Бабкиним – теж майстром ювеліром», – інформувала Є.Ю. Спаська. Павло Бабкин вмів робити «і дукачі чеканні, і пугвиці ажурні». Спілкуючись з майстрами, вчена зафіксувала цікавий факт: виявляється, золотарством в Ніжині займалися навіть жінки («коли чоловік вмер, Прасковія Олександровна де-який час золотарствувала з свекрухою»). Згодом Прасковія Олександрівна одружилася з золотарем Тимофієм Петровичем Москвичовим, котрий був «не лише відомим спеціалістом, а й головою свого цеху та й останнім головою ніженської ремісничої управи» [2, с. 280]. Є.Ю. Спаській вдалося дізнатися розташування його майстерні – «під Замком» (Замковою церквою). Свого часу, як зазначала дослідниця, її «зруйнувала якась банда... Тоді загинули його інструменти і багато готових річей» [2, с. 280]. За свідченнями дружини Прасковії Олександрівни, в останні роки життя Тимофій Петрович Москвичов залишив золотарство і «робив свічки у себе дома»: «Жив він довше за всіх своїх товаришів-золотарів-сучасників і вмер дуже старим в осіні 1925 року, похований на “Троїцькому кладовищі”» [2, с. 280].

Є.Ю. Спаській вдалося довідатися про ім'я ще одного майстра-золотаря – Михія Павленка, який «за своїх молодих років працював на ніженському “Свечном и колокольном заводе братьев Черновых”», однак свідчень про його виробу, інструментарій та майстерню знайти не вдалося.

Про значний розвиток і поширення золотарського ремесла свідчив і той факт, що свого часу в Ніжині функціонував «Свечной и колокольній завод братьев Черновых», який припинив свою роботу в 60-х рр. XIX ст.: «Мені навіть показували за річкою “на Чорновщині” місце, де саме лили дзвони і де залишалася велика пляма неродючої землі. На жаль, ні ознайомитися з документами чи літературою, ні детальніше розпитатися про цей “завод” – не довелось» [2, с. 282].

У кінці XIX – на початку XX століття, за спостереженнями дослідниці, золотарське ремесло почало поступово занепадати, «оскільки головні замовці, що були у старих-майстрів – панство і церква зникли». «Молодші мої інформатори – літні золотарі В. С. Москвичов – син різбаря і позолотчика Семена Петровича Москвичова і племеник та учень Тимофія Петровича Москвичова, а також Микола Павлович Бабкин – син золотаря Павла Бабкина, пасинок і учень Тимофія Петровича Москвичова можна сказати останні могикане ніженського золотарства», – з сумом констатувала дослідниця. Перший «майже зовсім залишив художню роботу», другий – «ще робив при мені грубі штамповані дукачі “з Благовіщенням” та “Катериною”, з “бантом”, штамповані “пугвиці з виноградом” і маленькі ажурні, також сережки та перстенькі». Зі своїх сучасників обидва пригадували золотарів-«євреїв Акселевича та Генкіна що теж робили дешеву сільську продукцію (штамповану), а також Левітіна та Бродських і ювелірів-антикварів Золотницьких, які спочатку мали невеличку майстерню у Ніжені, а на початку XX ст. велику антикварну у Києві» [2, с. 281]. Проте, як зазначала Є.Ю. Спаська, «всі ці останні ніженські майстри-золотарі-художники добре пам'ятали техніку, термінологію, інструментарій старого ніженського золотарства... І Вас. Сем. Москвичов, і Мик. Павл. Бабкин обидва казали, що і вони могли б ще робити усяку тонку золотарську роботу – “бо ми-ж золотарі з дідів-прадідів” і “вчилися працювати у гарних майстрів-знавців”».

Не оминула увагою Є.Ю. Спаська і техніку роботи майстрів та інструментарій: «Старі золотарі вмели поводитися з металом і обробляли його в різні способи: знали і лиття, і чеканку, і гравіровку, і штампування, і золочення “через огонь”, дожили і до штампування та золочення гальвано пластиною». За висновками дослідниці, у більшості випадків замовлена майстру річ вимагала різних матеріалів і технік виконання, тому золотарі «розумілися на виготовленні не лише побутових, селянських дрібниць, а робили й великі з панської та церковної утварі на замовлення – шати, чаші, оклади на Євангелля та ікони, лампади, паникадила і т. ін.» [2, с. 281].

Таким чином, аналізуючи науковий доробок Є.Ю. Спаської з історії ніжинського золотарства, можна зробити наступні висновки. Золотарство на ніжинських територіях набуло високого рівня розвитку ще з кінця XVII століття, про що свідчать художня вишуканість виробів майстрів і поступове оформлення ремесла в окрему цехову організацію. Давні традиції золотарського ремесла передавалися майстрами з покоління в покоління, зберігаючи таким чином свою автентичність і художньо-стилістичні особливості. Занепад золотарства в Ніжині припав на кінець XIX – початок XX століття, оскільки «головні замовці, що були у старих-майстрів – панство і церква зникли». Спостерігалось спрощення асортименту золотарських виробів: майстри почали

виготовляти повсякденні, побутові речі, які користувалися постійним попитом; частина майстрів і зовсім відійшла від справ. Так пішла у небуття одна з традиційних і водночас яскравих та самобутніх галузей декоративно-ужиткового мистецтва...

ДЖЕРЕЛА

1. Стефанович С. Ніжинське золотарство в дослідженні Євгенії Спаської. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2014. Вип. 14. С. 276.

2. Спаська Є. До історії ніженського золотарства (XIX ст.). *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2014. Вип. 14. С. 277–288.

Luhovik T.V. *From the history of the development of the goldsmith craft of Nizhyn region of the XVII-XIX centuries (based on the materials of Ye. Yu. Spasska's research)*

Based on the materials of E. Y. Spasska's research, the article examines the history of the development of the goldsmith craft of the Nizhyn region of the XVII-XIX centuries. It is determined that the appearance and flourishing of goldsmithing in the city was associated with the development of crafts and trade. It was found out that 8 out of 12 Goldsmiths of Chernihiv region lived in Nizhyn in the XVIII century. Goldenrod flourished in the XVIII century. At that time, goldenrod evolved from a home occupation to a craft, and later became an independent Guild organization. In the course of analyzing the works of Ye. Yu. Spasska, the main names and pedigrees of the Masters of goldsmithing - Placindari, Moskovichevs, Babkins were determined. It was found out that Greek settlers were more often engaged in goldsmithing in Nizhyn, and goldsmithing was often a family business. In the course of the study, a unique fact was revealed that women were also engaged in goldsmithing in Nizhyn. Based on the materials of Ye. Yu. Spasska, the technique of work and tools of goldsmiths are presented, and the location of workshops is established. The main techniques of processing precious metals were casting, minting, engraving, stamping, gilding «through the fire», stamping and gilding with an electroplated plate. It is established that the gradual decline of pottery in the Nizhyn region occurs at the end of the XIX – beginning of the XX century, which is due to the disappearance of socially wealthy segments of the population and the abolition of the institution of the church.

Key words: goldenrod, Nizhinschina, dukachi, buttons, earrings, casting, coinage, engraving, stamping.

REFERENCES

1. Stephanovych, S. (2014). Nizhinske zolotarstvo v doslidzhenнях Yevhenii Spasskoi [Nizhynsky goldenrod in the study of Yevhenia Spasska]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii – Ukrainian art history: materials, researches, reviews*, issue 14, p. 276. [in Ukrainian].

2. Spasska, Ye. (2014). Do istorii nizhenskoho zolotarstva (XIX stolittia) [To the history of Nizhyn goldenrod (XIX century)]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii – Ukrainian art history: materials, researches, reviews*, issue 14, pp. 277–288. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УДК [352.07:636.09](477.51)«1870/1900»

Л.М. Шара

МІСЬКА ВЕТЕРИНАРІЯ: ПРАКТИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ ст.

У статті йдеться про один із напрямів у роботі виборного управління Чернігова – ветеринарну службу. Указується на спонукальні чинники стосовно запровадження посади міського ветеринара; звертається увага на творення інформативного поля задля обізнаності містян із симптоматикою в інфікованих тварин, способами локалізації й боротьби з епізоотіями; наголошується на складнощях становлення муніципальної ветеринарії, зволіканні гласних своєчасно вирішувати назрілі проблеми.

Ключові слова: міське самоврядування, гласні, ветеринарна служба, ветлікар, епізоотія, вакцинація, профілактична робота.

Модернізаційні процеси другої половини ХІХ ст., започатковані реформами 60–70-х років, охопили різноманітні царини суспільно-політичного та соціально-економічного життя в Наддніпрянській Україні. Активними ініціаторами важливих перетворень соціального і господарсько-побутового спрямування стали органи муніципального управління – земське й міське самоврядування. Завдяки їхній наполегливості вирішувалися нагальні запити місцевих громад, поміж яких – покращення зовнішнього благоустрою населених пунктів, формування пожежної охорони, підтримка малозабезпечених родин у неврожайні роки, розширення мережі навчальних закладів, організація охорони здоров'я та багато іншого.

Типовим прикладом заповзятливого господарювання є діяльність громадського управління Чернігова, в результаті якої розпочалося упорядкування транспортних сполучень, централізоване водопостачання, електричне освітлення, створювалися умови для набуття містянами освіти, отримання належної медичної допомоги, комфортності проживання у губернському центрі загалом.

Одним із напрямів у роботі виборної влади Чернігова була ветеринарія, яка наразі належить до маловивчених проблем. Допоки дослідницький інтерес науковців і краєзнавців націлювався на вивчення значимих моментів у функціонуванні Чернігівської думи, приміром її позиція у революційних подіях 1905–1907 рр. (Т. Демченко [3]), виконання культурно-господарських завдань (Ю. Нікітін [12;13]), особливості модернізації губернського центру на зламі ХІХ–ХХ ст. (Д. Чорний [17], В. Руденок [14]). Попри те, цілісне та об'єктивне бачення виборних органів Чернігова вимагає усебічного аналізу їхньої діяльності, що актуалізує й тему нашої розвідки. Її метою є спроба охарактеризувати практичні кроки чернігівського самоврядування, спрямовані на розвиток міської ветеринарії упродовж останньої третини ХІХ ст.

Передусім зауважимо, що ветеринарна служба в Російській імперії значно активізувалася у ХІХ ст. й основним мотивувальним фактором стала необхідність боротьби з епізоотіями (широке поширення заразної